

Műhelyek

Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása

Azoknak a szellemi és tárgyi alkotásoknak az összességét, melyet kulturális emlékeinkként definiálhatunk, már a XIX. század magyarországi tudománya megkezdte fölmérni, számbavenni és közreadni. Így indult meg – egyebek között a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapfeladatáént – a magyar nyelv és nyelvtörténet vizsgálata, a nemzeti romantika elképzelései helyett a források alaposabb ismeretére építő történettudomány, a magyar irodalom régebbi emlékeinek kiadása, a régészeti leletanyag tudatos felkutatása és feldolgozása. Kulturális kincseink védelme és nyilvánossá tétele tehát több mint egy évszázadra tekint vissza, amelynek beszédes bizonyítékai a nagy oklevélkiadvány-sorozatok és szövegkritikai kiadások.

A sok példa közül kiragadva gondoljunk csak minden idők eddigi legnagyobb magyarországi történelmi forráskiadványára, a Monumenta Hungariae Historica 1857 és 1948 között megjelent negyvenegy kötetére, amelynek három sorozatából a Diplomataria az okmányokat, a Scriptorum a történelmi írókat, a Comitalia pedig a magyar országgyűlési emlékeket tartalmazta, ez utóbbinak külön húszkötetes alsorozata az ösz-szes erdélyi országgyűlés anyagát ölelte fel. A negyedik sorozat a magyar diplomáciai emlékeket kezdte közreadni. Irodalomtörténeti téren is hosszasan sorolhatnánk a kritikai kiadásokat; legjobb példái ennek a Régi Magyar Költők Tára XVI. századi sorozata vagy a Nyelvemléktár kötetei. (Ne feledjük, hogy a nyelvemlékeink iránti érdeklődés hozta létre az Akadémia egyik legrégebbi forráskiadványát, a Döbrentei Gábor által szerkesztett Régi Magyar Nyelvemlékek 1838–1840 közötti két kötetét.)

Ezek a nemegyszer monstruózus vállalkozások gyakran befejezetlenül maradtak, hiszen meghalt a közreadó, kiapadtak a pénzforrások, vagy a nagy történelmi for-dulatok szakították félbe a forrásbúvárlatot. A már említett Monumenta-sorozat is csonkán maradt, ahogy befejezetlen az Anjou-kori Okmánytártól, az Olaszországi Magyar Okmánytártól, a Magyar Címeres Emlékektől kezdve számtalan munka.

A felszabadulás után az addig el-elakadó, gyakorta egyetlen tudós szorgalmától, munkabíráásától és széles körű ismereteitől függő nagyobb vállalkozásokat az Akadémia szélesebb mederbe terelte, tervszerű keretek között, kiemelt tudományos feladatként kezelte. Ekkor indultak meg olyan, nemcsak ma, hanem még sok-sok évtizedig alapve-tő kézikönyveknek számító művek munkálatai, mint a Magyar nyelvatlasz, a Magyar

nyelv történeti-etimológiai szótára, A magyar népzene tára, az első, némileg más profilú kötetből eltekintve a Magyarország műemléki topográfiája, A régi magyar nyomtatványok bibliográfiája, A Zsigmond-kori okmánytár, Kossuth Lajos iratai, A magyar irodalom klasszikusai stb.

Az új kutatások eredményeit felhasználva folytatódtak, újultak meg olyan sorozatok, mint pl. a Régi Magyar Költők Tára. A szakmai-szellemi bázis tehát biztosítva volt, ám a szükségesnél általában jóval szerényebb anyagi körülmények között folyt a munka, s ennek tudható be, hogy a legtöbb sorozat máig sem fejeződött be. Hiányzott a folyamatosság, a központi irányítás, az egyes kutatások rangsorolása. Ez tette szükségessé azt, hogy a forrásfeltáró munkálatokat tárcaszintű tervbe foglalják össze és koordinálják.

1978-ban került sor a főirány terveinek első kialakítására, majd 1981-ben a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság, 1982 elején pedig a Tudománypolitikai Bizottság elfogadta a program hosszútávú kutatási tervét. 1983-ban – számos adminisztratív és pénzügyi akadály elhárítása után – végre érdemben is megkezdődhetett a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási főirány tényleges munkája, átfogva az akadémiai kutatóhelyek (intézetek és kutatócsoportok), egyetemi tanszékek és a közgyűjtemények ilyen irányú tevékenységét.

A főirány általános célkitűzéseit tekintve mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell annak a társadalmi kötelességnek a szerepét, amely országunkat, társadalmunkat terheli: nemzeti kulturális értékeink teljes feltárása és összegyűjtése még korántsem fejeződött be. Nemcsak a hazai köz- és nyilvántartott magángyűjtemények anyagának teljes feltárása hiányzik, de még mindig számtalan emlék, töredék, kézirat, tárgy lappang, sokszor olyanok is, amelyekről korábban a magyar tudományosságnak már volt tudomása. Ugyanakkor az emléktanyag, legyen az kézirat, műtárgy, épület stb. menthetetlenül ki van téve az idő hatásainak, pusztul, még akkor is, ha gondatlan, vagy egyenesen barbár kezekről megmenekedvén, esetleg egy levéltár vagy múzeum raktárának mélyén hever, vagy hiába várja az amúgy is túlterhelt restaurátorok sokszor elsősegély-jellegű segítségét. Ezért is fontos a minél teljesebb felmérés és közreadás, mert végső esetben az utókor legalább ilyen formában megismerheti, s beépítheti a tudományos feldolgozásokba. Úgy véljük, nem szükséges itt hivatkoznunk olyan példákra, mint az első világháború előtti Magyarország magánlevéltárai és gyűjteményei, amelyeknek jelentős része hozzáférhetetlen volt a kutatók számára, s később a történelem viharában elpusztult.

Kulturális örökségünk jelentős része sodródott az évszázadok viharában külföldre. Ennek ismerete elengedhetetlen a teljesebb körkép kialakításában, sőt egy-egy jelentősebb külföldi forráscsoport vizsgálata komoly változásokat okozhat a korábban kialakított képben (pl. az 1514-es parasztháborúra vonatkozó külföldi emlékek alapos számbavétele utáni korrekciók). Ugyanakkor a külföldön levő források esetében a pusztulás és a felbukkanás utáni újra-eltűnés sokkalta gyakoribb, mint idehaza. Ezekhez az emlékekhez ugyanis tulajdonosuk nem mindig kötődik tudati-érzelmi szálakkal, másrészt a műtárgykereskedelem, az árverések, a féltve őrzött (s néha titkolt) magángyűjtemények nem teszik lehetővé a folytonos szem előtt tartást. Természetesen nem célunk semmiféle erőszakos „repatriálás”, de a feltárás, leírás, közreadás igen: ezek a dokumentumok, tárgyak ily módon integrálódnak kulturális emlékeink egészébe.

A külföldi hungarikumok esetében a koordinálás, egységes, szervezett irányítás

talán még sokkal fontosabb, mint idehaza. Több mint száz év kutatási módszerei és eredményei gyakran bizonyítják, hogy az egyik kutatónak nem volt tudomása arról, hogy korábban mit nézett át a másik, s így történhetett, hogy számos eredményt – egymástól függetlenül – többször is publikáltak. Ez, különösen a mai időkben arra kell, hogy sarkalljon bennünket, hogy egyrészt kataszterbe foglaljuk az eddigi kutatások színhelyeit és eredményeit, másrészt a kutatási eredményeket a lehetőségekhez mérten minél hamarabb közreadjuk.

A forráskiadványok koordinálása, kiemelt szerepe azért is fontos, mert tudományosságunk immár nem lehet meg a tények, adatok, források pontos ismerete nélkül. Ez az alapos tényismeret minőségileg különbözik a múlt századi pozitívista tudományosságtól, hiszen a forráskiadásokat egyébként oly igen szorgalmazó pozitívizmus terhes örökséget: számos forráscsoport szinte teljes föltáratlanságát hagyta hátra, nem beszélve arról, hogy a múlt század második felének és e század első négy évtizedének műltszemlélete megkövetelte a források „szelektálását”. Éppen ebben áll a mostani, összehangolt forrásfeltárás jelentősége, hiszen ahogy Klaniczay Tibor írta 1981-ben: „Rosszul ismert, megbízhatatlan szövegekből idézett, egyoldalúan felhasznált adatokból és forrásokból hamis következtetések vonhatók csak le, ami elősegítheti, s a múltban gyakran elő is idézte a nemzettudat torzulását.” Szervezett, széles kutatói bázisra alapozott forrásfeltárás nélkül pedig nagyon nehéz olyan tiszta és teljes képet alkotni, amelynek birtokában a nacionalista mítoszok ellen felvehetjük a harcot.

Saját múltunk emlékeinek jobb megismerése nemcsak a hazai tudományosság belső ügye, hanem része az egyetemes emberi művelődés története vizsgálatának is. Tudományosságunk színvonalát nem kizárólag a természettudományokban elért eredményeinken méri le a világ, hanem azon is, miképpen bánunk saját, eddig felhalmozott szellemi értékeinkkel és hogyan tesszük azokat közzé, hogyan tesszük hozzáférhetővé a nemzetközi tudomány számára. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a történeti, irodalmi stb. kutatások ma már nem korlátozódhatnak egyes országok szerint mereven elhatárolt, regionális vizsgálatokra, különösen nem Közép-Kelet-Európában, ahol több nép történelme is sok szállal kötődik egybe. Csak örülhetünk annak, hogy számos, elsősorban szomszédos országban közzétesznek olyan forrásokat, amelyek a magyar történelem, művelődés egészét is érintik, azonban nem lenne szerencsés, ha az ilyen jellegű munka zömét nem mi vállalnánk. Nemcsak a *sensu stricto* források feltárása és közreadása, hanem a kutatás számára forrásértékkel bíró segédkönyvek, bibliográfiák is részei az egyetemes kutatásnak, hiszen a más országokban rólunk kialakítható kép attól is függ, hogy a magyar tudomány milyen tájékoztatási lehetőségeket tud nyújtani. Egyetlen kiragadott példa a sok közül: ma már nincs egyetlen olyan európai ország sem, amelynek ne lenne nemzeti történeti atlasza – kivéve Magyarországot. Ennek hiányában pedig nem bírálhatjuk teljes joggal a külföldön megjelenő történelmi földrajzi torzulásokat.

A kutatási főirány által összefogott, szervezeten folyó forrásfeltáró munka elengedhetetlen a magyar nemzeti tudományosság egészének fejlődése szempontjából is. Az utóbbi évtizedek nagy szintéziseinek létrehozásához feltétlenül szükséges a nagyszabású forrásalap biztosítása. Éppen az eddig elért eredmények biztosítják azt, hogy nagyon sok mindenben megváltozott tudományos képünk.

Hasonlítsuk csak össze pl. 1896 történeti elképzeléseit a honfoglalásról az 1984-

ben megjelent, alapkutatásokra támaszkodó Magyarország története I. kötetével. Vagy ne felejtjük el, hogy éppen a forráskiadások, alapkutatások tették jóval teljesebbé pl. a magyarországi barokk művészetéről, irodalomról, zenéről alkotott, korábban sokszor felületes, sommás ítéletekkel elintézett körképet.

A rendszeres, széles körű forrásfeltárások nemcsak minőségükben, hanem mennyiségükben is tiszteletreméltó anyagot biztosítanak, ez pedig az újfajta kutatási, szintetizálási módszerekhez nyújt segítséget, amelyek adatsorok nélkül elképzelhetetlenek. Ugyanígy a nagytömegű hozzáférhető forrás biztosítja az életmód és a mentalitás történetének alaposabb feltárását is.

A koordinált forrásfeltárás a hazai tudományos életben jobb munkakapcsolatokat, intézményközi együttműködést biztosít, fejleszti a tudósok team-munkáját, ugyanakkor lényeges az interdiszciplináris kutatások szempontjából is. Segíti az egyetemi képzést is, hiszen a távlati tervek feladatai megkövetelik egy olyan új szakembergeneráció kinevelését, amely tisztában van a forrásfeltárás és -kiadás követelményeivel, és azt alkalmazni is tudja.

Azt a szempontot sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a főirány célkitűzéseibe korántsem csak a hazai *magyar*, hanem a Magyarországon élt *valamennyi nemzetiség* kulturális öröksége is beletartozik. Éppen a nemzetiségi múlt emlékeivel foglalkozó kutatók bekapcsolódása jelent nemcsak új szint, hanem igen fontos kultúrpolitikai eredményt is. 1986-tól a főirány munkálataiban az állami kutatóhelyek mellett megjelennek egyes egyházi tudományos kutatóhelyek is, amelyek igen gazdag, s eddig jórészt feltáratlan (vagy korábban korszerűtlen módszerekkel feltárt) anyaggal rendelkeznek. Ezek nélkül a források nélkül szegényebb lenne a hazai oktatásügy és tudományosság történetéről alkotott képünk.

A kutatási főirány szervező munkája nyomán nemcsak az eddig folyó forráskiadványok és archiválások hangolódtak össze, hanem ismét föléledtek olyan sorozatok is, amelyek sok-sok évtizede várják a folytatást. Ilyen pl. az Anjou-kori Okmánytár. A főirány adott lehetőséget a Magyar Országgyűlési Emlékek, az Archivum Rákócziánium, vagy a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozata kiadásához.

A főirány 1986-tal kezdődő új tervidőszaka nem lesz könnyű, különösen ami a forráskiadások elősegítését illeti. A magyarországi könyvkiadás nehéz helyzetét leginkább a tudományos munkák sínylik meg, s ezen belül is hátrányos helyzetük van a komoly apparátussal rendelkező szövegkiadásoknak. Ezekhez ugyanis nemcsak igen felkészült, alapos filológiai ismeretekkel rendelkező szerkesztők szükségeltetnek, hanem szedésük, ábráknak (esetleg kottáinak), mellékleteinek elkészítése is sokkal többet emészt fel az átlagosnál. A Minisztertanács Tudománypolitikai Bizottsága épp ezért igen komoly elvi döntéseket hozott a szövegkritikai és forráskiadások helyzetének megjavítására. Ennek 1986-tól várhatóan jelentős anyagi következménye is lesz, amely lehetővé teszi, hogy az Akadémiai Kiadó az egyébként ugyancsak ráfízetéses publikációk terén ismét megközelíthesse a hatvanas és hetvenes évek jó átlagát.

Meg kellett találni a forráskiadások egyéb lehetőségeit is. A főirány számára az MTA főtítkára az Akadémiai Könyvtár háziyomdájában biztosított korlátozott ivke-
retet olyan kiadványoknak, amelyek nem szerepelnek az Akadémiai Kiadó terveiben, de megjelenésük igencsak fontos. Eddig három ilyen könyv látott napvilágot: a XVI. században élt Ecsedi Báthory István meditációi, Erdei Klára és Keveházi Katalin gon-

dozásában, A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok 1561–1773 közötti forrásainak első kötete Staud Géza munkájaként, valamint a Szelestei Nagy László által összeállított, Bél Mátyás kéziratos hagyatékát fölmérő bibliográfia.

Mire e sorok megjelennek, már elhagyja a sajtót Égető Melinda forrásgyűjteménye, amely a XVII–XIX. századi magyarországi szülőhegyi szabályzatokat és hegyközségi törvényeket tartalmazza. Nyomtatásra várnak olyan elkészült kéziratok, mint II. Rákóczi Ferenc erdélyi Consiliumának leveleskönyve, Bánkuti Imre gondozásában, a Pócs Éva által gyűjtött magyar ráolvasások, Varga András összeállítása a régi magyarországi magánkönyvtárak leltáraiból, Bornemisza Anna fejedelemasszony megbűvöltetésének peranyaga Herner János munkájaként. Kovács József hatalmas sajtóbibliográfiái munkája, mely a tengerentúli haladó magyar irodalom alkotásait térképezi fel, mikrofilmlapokra fölvéve kerül kiadásra. Végül összegyűlt egy, a magyar történelemre és kultúrára vonatkozó kisebb, töredékes forrásokat közreadó sorozat első számának anyaga is.

Petneki Áron

A magyar nyelv akadémiai nagyszótára

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége a múlt év februárjában megvitatta azt az új koncepciót, amelyet a rokontudományok szakembereinek közreműködésével a Nyelvtudományi Intézet dolgozott ki az akadémiai nagyszótárra vonatkozóan, és a vita alapján az Elnökség határozatot hozott a nagyszótár munkálatainak korszerű módszerekkel és eszközökkel történő újraindítására.*

Ezzel a határozattal a szótár történetének új szakasza kezdődik, s a magyar tudományos élet egyik igen fontos vállalkozásáról lévén szó, helyesnek láttuk, hogy az akadémiai nagyszótár új koncepciójáról – ha vázlatosan is, de tájékoztassuk a hungarológus szakembereket.

A szótár pontos megnevezése: *A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára*. Már maga a cím is sejteti a szótár jellegét, s utal tulajdonképpen arra is, hogy ez a munka a Magyar Tudományos Akadémia egyik legnagyobb szabású és legjelentősebb vállalkozása a társadalomtudományok területén. Mielőtt azonban a szótár elkészítésére vonatkozó újabb elképzeléseket ismertetném, tekintsük át röviden ennek a munkálatnak az előzményeit!

1. A nemzeti nyelv nagyszótárának elkészítése minden ország nyelvtudománya számára különös jelentőségű feladat és kötelesség. Egy ilyen szótár ugyanis az anyanyelvi szókincs több évszázadot átívelő változásának-fejlődésének bemutatása révén az illető nyelvet beszélő nép társadalmi-gazdasági életének, környezetével való kapcsolatának, nemzeti kultúrájának, sőt gondolkodásmódja változásának felbecsülhetetlen értékű dokumentuma, és szinte kimeríthetetlen forrás nem csupán a társadalomtudományok számos ágazata, hanem a legkülönbözőbb irányú, a közművelődést szolgáló kutatások számára.

*Ezt a beszámolót a Nyelvtudományi Intézetben készült és az MTA Elnöksége elé terjesztett javaslat felhasználásával állítottam össze. I. S.